

INTRODUCERE

1. Cum să poată fi înțeles mecanismul puterii în Evul Mediu?
2. O precizare de ce au români și tara (țările) lor două nume.

CONTINUARE

„DIN MÂINILE VALAHILOR SCHISMATICI...”

Românii și puterea în Regatul Ungariei
medievale (secolele XIII-XIV)

ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată

Cluj-Napoca, 2017

Introducere.....	9
1. Cum ar putea fi înțeles mecanismul puterii în Evul Mediu.....	13
2. O precizare: de ce au românii și țara (țările) lor două nume.....	21
2.1. Dualitatea numelor de vlah și român în context istoric general.....	21
2.2. Rumân și român; conștiința romanității românilor în Evul Mediu.....	25
2.3. Atestări ale etnonimului român/ rumân (secolele XII-XVI).....	27
2.4. Țările românilor: Vlahii (Valachiae) sau Țări Românești (Romaniae).....	30
2.5. Atestări ale denumirii de limbă română.....	33
2.6. Credința ortodoxă – religia valahă sau română.....	35
2.7. Alte sensuri și utilizări ale numelui etnic al românilor.....	37
2.8. Vechimea numelui de Țara Românească; legătura sa cu numele de România.....	39
3. Cadrul istoric general.....	43
3.1. Europa Sud-Eestică în secolele XIII-XIV.....	43
3.2. Între grandoare și decadență: Ungaria în ultimul secol arpadian și în noul secol angevin.....	48
4. Ceilalți și puterea: etnii și confesiuni în Ungaria și Transilvania medievală (până în secolul al XIV-lea).....	63
4.1. Preliminarii.....	63
4.2. Ungurii din jurul anului 900.....	65
4.3. Tradiția scrisă despre structura etnică a Panoniei și a Transilvaniei în perioada premaghiară. Locul românilor în acest context.....	68
4.4. Formele apariției românilor în izvoare până în secolul al XIV-lea.....	71
4.5. Noi grupuri de populație venite în Ungaria arpadiană (secolele XII-XIII).....	74
4.6. Imaginea generală a etniilor din Ungaria în secolele IX-XIV.....	78
4.7. „Creștini”, „schismatici”, evrei, islamici și alții „păgâni”: confesiunile din Ungaria până la începutul secolului al XIV-lea.....	79
4.8. „Cât a fost de credincios și de recunoscător Domnului”: politica religioasă a lui Ludovic I și rezultatele sale.....	85
4.9. Concluzii.....	89

Responzări la cenzura Academiei Române	„Stăpâni de o mie de ani”: imaginea vechimii românilor după documente oficiale.....	91
6. Cruciada a IV-a (1203-1204) sau metoda occidentală de eradicare a „schismei”.....	103	
6.1. Programul Sfântului Scaun de refacere a unității bisericești.....	105	
6.2. Percepția actului de la 1204 în mentalitatea publică bizantină	106	
6.3. Politica lui Inocențiu al III-lea (și a succesorilor săi): punerea bisericii Răsăritului sub egida bisericii romane.....	107	
6.4. De ce trebuia eradicată „schisma” (în viziunea lui Inocențiu al III-lea).....	107	
6.5. „Nu li se permite mădularelor bisericii romane să nu se supună obiceiului ei”:		
căi de urmat și obstacole în legătură cu supunerea Răsăritului.....	109	
6.6. Politica religioasă din regiunile estice dominate de cruceații „latini”.....	110	
6.7. Politica apuseană în alte state din Commonwealth-ul bizantin.....	111	
6.8. Politica Romei privind biserica și populația răsăriteană din Regatul Ungariei.....	113	
6.9. Concluzii.....	117	
7. Elita românilor din Transilvania și vecinătate		
în secolele X-XIII – proprietari, luptători și conducători politici.....	119	
7.1. Proprietari români depozați în secolul al XIII-lea.....	120	
7.2. Militari români în secolul al XIII-lea.....	125	
7.3. Lideri politici români în „țările” lor (secolul al XIII-lea).....	126	
7.4. De ce sunt consemnați în scris atâția români după 1200?.....	131	
8. Feudalism transilvan (ungar) sau organizare sui-generis?.....	133	
9. Pământul și puterea: mecanismul stăpânirii oficiale a moșilor în Regatul Ungariei.....	145	
10. Cnezii și statutul lor de conducători și stăpâni în lumea românească.....	161	
10.1. Forma numelui de cnez.....	161	
10.2. „Kenezul era în secolele precedente proprietar independent și cap al poporului supus jurisdicțunii sale”	163	
10.3. Semnificația stăpânirii cneziale.....	165	
10.4. Supușii cnezilor sau ameniiderând dinsate.....	173	
10.5. Conștiința de stăpâni a românilor (cnezilor) și manifestările ei.....	176	
10.6. „Fapte bărbătești de credință”:		
calitatea de luptători (militari) a cnezilor.....	194	

Respect pentru cunoscință și autoritate	
10.7. „Să fie judecat după legea românilor”: atribuțiile judecătoarești ale cnezilor.....	208
10.8. „Pentru iertarea greșelilor cnezului Balea”: cnezii ca patroni ai bisericilor răsăritene.....	215
10.9. Cnezii români și organizațiile lor politice: districtele (țările) românești.....	221
11. „În adevăratele, dreptele și vechile lor hotare”: temeiurile stăpânirii cnezilor și a nobililor români.....	227
12. „Libertăți, folosințe, slujbe și îndatoriri” ale cnezilor și ale satelor cneziale.....	249
13. Lipsirea de putere: cnezi depozați și sate românești supuse.....	261
14. Cum au trăit românii cu ungurii, cu sașii și cu secuii în Evul Mediu.....	277
14.1. Diferențele etnice.....	277
14.2. Românii și secuii.....	283
14.3. Enclave străine și reacții contra lor.....	286
14.4. Români, cumanii, unguri și sași.....	288
15. „Oaspeții noștri credincioși”: imaginea veneticilor sau a străinilor în Transilvania și Ungaria.....	301
16. Români plecați, români veniți sau mobilitatea medievală limitată.....	313
17. Imaginea țărilor române în conștiința ungară și impactul ei asupra statutului românilor transilvani.....	323
17.1. „Țara noastră de peste munte”: planul politic și militar ungar privind țările române.....	323
17.2. Disputa pentru Țara Hațegului dintre voievozii români și regii ungari în secolul al XIII-lea.....	329
17.3. Formarea Marelui Voievodat al Țării Românești și raporturile sale cu Regatul Ungariei.....	340
17.4. „Cursa mișească” a lui Basarab (1330) și ecourile sale documentare ungare.....	344
17.5. „Relele năravuri” românești: alte „rebeliuni” și „necredințe” reflectate în memoria colectivă.....	356
18. „Cum îi zic românii, în vorbirea poporului”: onomastică și toponimie românească.....	363
19. Românii față de biserică apuseană și biserică apuseană față de români.....	373
19.1. „Într-o țară fără lege și ordine”: criza credinței și a bisericii apusene în Ungaria la finele secolului al XIII-lea.....	374
19.2. „Mai mult de a treia parte a țării era pătrunsă de obiceiul cel sfânt” sau proporția catolicilor din Ungaria.....	381
19.3 „Starea nenorocită și decăzută a pomenitei Țări a Ungariei”: criza de la începutul secolului al XIV-lea.....	383

Respect pentru	*CONTRAMINORĂ ROMÂNĂ	IOAN-AUREL POP
19.4. Între moarte și convertire: absolviri de păcate pentru vechii „creștini” și dijme grele pentru noii convertiți.....	387	
19.5. „Marea trupă de români”: reacții ale „schismaticilor” în secolul al XIV-lea.....	396	
19.6. „Lătirea credinței celei drepte”: succese pe calea convertirii românilor (până la 1366).....	401	
19.7. Călătoria împăratului Ioan al V-lea la Buda (1365-1366) – prilej de unire religioasă ori de adâncire a dezbinării?.....	404	
19.8. Noi „schismatici” aduși „pe calea adevărului” – sporirea acțiunii catolice după 1366.....	410	
19.9. „Cruciade” contra „ereticilor și schismaticilor încăpătânați”.....	417	
20. De la acceptare la excludere: românii și adunările de stări ale Transilvaniei din secolele XIII-XIV.....	425	
20.1. „Pentru reformarea situației locuitorilor”: Adunarea Generală a Transilvaniei din 1291.....	425	
20.2. „Toți prelații, baronii, nobili, secuii, sașii, români”, adunați la Turda în 1355.....	434	
20.3. Privilegiul regal solemn de la 1366: „contra răufăcătorilor de orice națiune, anume români”.....	445	
21. Urmările excluderii „schismaticilor”, a „cnezilor” și a „valahilor” dintre stări în Evul Mediu.....	465	
Încheiere.....	475	
Demnitari (slujitori) români sau de origine română din Transilvania și Ungaria (în secolele XIII-XIV).....	481	
Cronologie esențială.....	483	
Bibliografie.....	485	
Index.....	499	

1. Cum ar putea fi înțeles mechanismul puterii în Evul Mediu

De la Renaștere înceoace, ne-am obișnuit să tratăm Evul Mediu cu dispreț, dar și cu multă superficialitate, care au crescut mereu în timp, pe măsură ce perioada respectivă devinea tot mai îndepărtată și părea tot mai obscură. Cine nu a auzit expresii de genul „barbarie medievală”, „întuneric medieval”, „comportament ca-n Evul Mediu”? Disprețul este conținut chiar în nume: cei doi termeni alăturați înseamnă „perioada mijlocie”, în sensul unei paranteze neinteresante, neimportante și chiar jenante, situate între luminoasa Antichitate clasică (greco-romană), care a oferit modelul sau idealul de cultură și civilizație, pe de o parte, și Renaștere, care s-a străduit să reînvie cât mai bine acest model antic, pe de altă parte. „Reînvierea”, la o privire mai atentă, a însemnat, în fapt, copiere sau imitație. Atunci când imitația a fost depășită și abandonată, se trecea treptat spre cultura modernă, adică spre altă paradigmă. Deoarece artiștii, savanții, literații din secolele V-XIV – adică oamenii de cultură sau creatorii medievali –, cu foarte rare excepții, nu au imitat operele clasice greco-latine, au fost tratați cu dispreț, cu desconsiderare și au fost ignoranți multă vreme, ei și operele lor. Firește, o biserică gotică nu seamănă cu un templu grec, dar nu pentru că oamenii Evului Mediu nu știau să facă temple grecești, cum s-a crezut o vreme, ci pentru că nu-i interesa acest lucru, pentru că aveau o altă sensibilitate, o altă concepție despre divinitate și despre creație. Dar ideea că între „lumea veche” și „lumea nouă” – imitație a celei vechi – se interpune una „mijlocie”, fără nicio personalitate, una întunecată, nepotrivită, ca un fel de accident al istoriei, și-a făcut loc treptat, s-a insinuat în unele scrimeri, pentru ca apoi să se generalizeze².

Această concepție a acționat în timp ca o sentință, ca un sigiliu pus cu forță și imposibil de îndepărtat. Lumea modernă, mai ales prin Marea Revoluție Franceză, a aruncat un oprobriu greu, apăsător, pe care romanticismul a încercat, fără prea mare succes, să-l îndepărteze, poate și fiindcă a alunecat spre o imagine idealizată a Evului Mediu, din care provineau doar ruine fascinante, cavaleri în turnir, onoare cavalerescă, romane galante (*l'amour courtois*) sau poezii ale trubadurilor. De aceea, în ciuda lucrărilor foarte serioase ale istoricilor (din ultimul secol, de exemplu), în opinia publică a rămas o imagine superficială și deformată a Evului Mediu, în care ar fi trăit

² Vezi Régine Pernoud, *Pour en finir avec le Moyen Age*, Paris, 1979.

oameni stângaci și neîndemnătici, aspri și ignoranți, animați de barbarie, supuși unei crunte asupriri a feudalilor, perioadă în care o mână de aristocrații (dacă nu doar regele) decideau totul, în care unele femei erau socratite bune numai spre a fi lăudate în poezie, iar altele numai spre perpetuarea speciei, în care biserică era atotputernică și își ardea pe rug, prin intermediul Înciziției, pe cei incomozi etc. Este, totuși, evident astăzi că unele dintre aceste clișee au fost abolite, dar în prea mică măsură, încât foarte puțină lume știe, de exemplu, câte inovații a adus omenirii Evul Mediu, de la cartea manuscrisă, numită codice (în antichitate erau rulouri, numite *volumina*, un fel de suluri) până la notele gamei muzicale și la muzica fondată pe ritm!

Cel mai fascinant tablou însă, pentru înțelegerea cadrului cărtii de față, este al vieții sociale medievale³. S-a crezut și s-a susținut un timp că această societate era bazată pe anarhie, pe un fel de mișcare haotică a oamenilor și pe o funcționare aleatorie a vieții, pe rivalități nesfârșite între nobili mari și mici, între nobili și biserică, între regi (principi) și vasali lor. Or, dimpotrivă, lumea medievală, deși nu se structurează pe forme și principii familiare nouă astăzi, nu se reazemă pe anarhie, ci pe ierarhie, ceea ce este cu totul altceva⁴. Raporturile dintre oameni nu provin, în Evul Mediu, neapărat de la o autoritate administrativă centralizată, iar autoritatea care există nu rezidă, cum se întâmplă în lumea antică, în orașe. Esența societății feudale este ierarhia, înțeleasă ca o rețea de relații structurate pe drepturi și obligații reciproce. Aceste relații sunt numite, de obicei, vasalice sau feudo-vasalice și se traduc printr-o serie de aranjamente personale, concretizate în contractul vasalic, care include – în forma ideală – trei gesturi, ceremonii sau secvențe, anume omagiul, jurământul de credință și investitura. Mai pe înțeles, prin contractul vasalic, un om liber și, de regulă, posesor de anumite bunuri devine omul altui om, tot liber și posesor de mai multe bunuri și mai puternic, pe baza unui acord bilateral, cu clauze specifice. Scopul contractului vasalic era protecția venită dinspre una din părți și ajutorul (militar) și sfatul, acordate de către celalătă parte. Aspectul palpabil al contractului vasalic era investitura, adică înzestrarea omului mai slab (numit vasal), din partea omului mai puternic (numit senior) – sub a cărui protecție se punea cel mai slab – cu o bucată de pământ, de mărime foarte variabilă, numită conventional feud. În schimbul acestei danii și al amintitei protecții, dăruitul era dator cu „ajutor și sfat”. Conform unei linii de interpretare, chiar și țărani erau un fel de vasali (situati la baza ierarhiei), fiindcă bucațile lor de pământ erau primite de la nobil (feudal), spre a fi lucrative, în anumite condiții, care includeau tot drepturi și obligații reciproce, între ele plasându-se, pentru multe secole, până spre

³ Vezi, de exemplu, B. Dumézil, *La société médiévale en Occident*, Paris, 2006.

⁴ Pentru înțelegerea corectă a lumii medievale, vezi H. Fuhrmann, *Guida al Medioevo*, Roma-Bari, 2004.

finele Evului Mediu, și conservarea calității de oameni liberi a acestor țărani. Totuși, lumea seniorilor și a vasalilor este formată din indivizi liberi, pe când țăraniii șerbi se aflau în grade diferite de dependență față de stăpâni. Mai circulă credința despre săracia lucie a tuturor acestor țărani, care s-ar fi târât goi și flămânzi la picioarele stăpânilor lor, când, în fapt, mulți dintre ei (ne gândim inclusiv la iobagii din Transilvania), aveau câte opt perechi de boi, câte patru cai și câte 150 de porci!

Firește, schema teoretică schițată mai sus (despre relațiile vasalice) este ideală și nu se întâlnește în forme pure nici măcar în întreaga Franță, dar acolo unde se pot distinge caracteristicile sale de bază, societatea se numește, convențional, feudală.

În ultimele decenii au apărut între istorici o serie de controverse care au condus la propuneri foarte serioase de regândire a întregului eșafodaj al societății medievale și de renunțare la denumirea de „societate feudală”. Până în prezent însă, nu am semnalat vreo abordare teoretică menită să răspundă mai bine nevoii de a defini, la nivel cât mai general posibil, mecanismul lumii medievale. Noile propuneri (formulate cu destulă vehemență), accentuând diferențele, nu au făcut decât să ofere concepte sau denumiri noi, adecvate unei anumite regiuni a Europei, dar nepotrivite pentru alte zone, uneori chiar din vecinătate⁵. De aceea, în acest moment, cu toate rezervele, considerăm mai potrivită (atunci când este neapărat necesară), inclusiv pentru Europa Centrală și chiar pentru o parte a celei sud-estice, denumirea de „lume feudală”.

În acest context, lumea sau societatea feudală are câteva caracteristici peste care nu se poate trece: este o societate rurală și agrară (orașul este o excepție de la feudalism și, atunci când apare, cu dreptul de comună inclus, devine o armă de subminare a feudalismului); este o societate reglată de aranjamente personale care dau sens și formă pomenitei ierarhii; este o lume cu puternice tendințe comunitare, o lume în care, de regulă, grupul contează mult mai mult decât individul. Astfel, în centrul societății era atunci pământul, organizat sub forma moșiilor (posesiunilor), în mijlocul căruia se afla castelul (cetatea, conacul, locuința întărită a nobilului) – locul vital al domeniului și azilul natural al întregii populații a satului în caz de pericol –, în altă parte a lui satul, sesiile (loturile) date spre folosință țărănilor, locurile de folosință comună, lotul lucrat în regie proprie de stăpân etc.

Legat de spiritul comunitar al Evului Mediu, trebuie subliniată structura societății, aşa cum era teoretizată de „ideologii” epocii respective și cum

⁵ Elizabeth A. R. Brown, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, în vol. „Debating the Middle Ages: Issues and Readings”, ediție de L. K. Little, Barbara H. Rosenwein, Oxford, 1998, p. 148-169; Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, 1994.

era percepătă de „opinia publică”. Din acest punct de vedere, lumea era împărțită în trei grupuri mari, în trei comunități sau în trei corporații, anume cei care luptă (*bellatores*), cei care se roagă (*oratores*) și cei care lucrează sau produc hrana (*laboratores*). Conform viziunii de mai sus, societatea trebuia condusă de către reprezentanții acestor grupuri privilegiate, în armonie, fiindcă lumea era imaginată printr-un fel de întrepătrundere de sarcini, de completare reciprocă a îndatoririlor: războinicii erau cavalerii și nobilii, care luptau pentru sine și pentru celealte două grupuri⁶, rugătorii erau clericii (preoții și călugării) care se rugau pentru mântuirea lor și a întregii societăți, iar lucrătorii erau țăranii și artizanii în genere, care produceau hrana grupului lor și a celorlalte două. Natural, această „diviziune a muncii” în societate era ideală, prezentată de către anumiți gânditori, pentru un anumit teritoriu al Europei Occidentale și consecnată într-o perioadă de timp limitată. Noi nu avem instrumentele necesare pentru a măsura extensiunea și valabilitatea unei astfel de concepții și de percepții, dar le putem surprinde în țări variate și pe intervale de timp destul de mari. Astfel, în momentul în care aceste comunități au primit consacrare scrisă sub formă de privilegii, ele au început să se numească stări (*status*), adică forme sau componente ale puterii sau ale politicii (admitând că, pe scurt, politica înseamnă putere, dorință de putere, de exercitare a puterii). Începând cu Epoca Modernă, vorbim de trei puteri în stat, cea executivă, cea legislativă și cea judecătoarească, fapt care presupune aplicarea principiului separației puterilor. În Evul Mediu, nu exista principiul separației puterilor în funcție de cei care conduc (conform legilor), cei care fac legile și cei care sanctionează încălcările legilor (judecă), dar exista un principiu al separației și al uniunii, în același timp, în funcție de cei care luptă, care se roagă și care muncesc. Aceste trei stări dădeau esența puterii, adică a funcționării statului. De altfel, în latina medievală, termenul stare (= *status*) este identic ca formă cu termenul (antic sau modern) de stat.

Evul Mediu mai are o caracteristică, fără înțelegerea căreia devine greu de receptat. Este vorba despre atașamentul nețărmurit al oamenilor care au trăit atunci față de credința în Dumnezeu și față de biserică⁷. Nu este vorba aici numai de rugăciuni și de respectul de care se bucura clerul, ci de neputința de a imagina viața în afara lui Dumnezeu și în afara bisericii. Asta nu înseamnă că nu erau abateri de la credința oficială și de la biserică recunoscută, dar măsura tuturor lucrurilor era Dumnezeu, numai Lui i se închinau imnuri de slavă, El trebuia preamarit, ca și viața fericită din Paradis, rezervată de El drept-credincioșilor. Această concepție făcea ca viața pământească să fie de mulți disprețuită și, uneori, neglijată, să nu apară în prim-plan individualitățile,

⁶ J. Flori, *Cavalieri e cavalleria nel Medioevo*, Torino, 1999.

⁷ F. Rapp, *L'Église et la vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1971; A. Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental*, București, 1994.

să nu se semneze operele artistice etc. Creatorul și atotstăpânitorul era unul singur. Cu alte cuvinte, lumea nu trebuia să aibă chipul și asemănarea omului, ci chipul și asemănarea lui Dumnezeu. De aceea, de exemplu, pronunțarea

Cetatea Biharia

afuriseniei (sau a excomunicării) asupra unei comunități de către papă sau de către alt prelat, devinea o nenorocire fără egal, lipsindu-i pe oameni de slujbele religioase curente, de botezuri, de căsătorii, de înmormântări etc., ceea ce apărea drept un cataclism sau drept un rău catastrofic. Biserica a avut însă un rol fundamental nu doar în trăirea spirituală, ci în întreaga lume medievală, inclusiv în viața economică și socială, în justiție, asigurând

echilibrul social și buna funcționare a tuturor celoralte instituții. Au fost și derapaje, dar mult mai puține decât cele relatate de obicei. De exemplu, tribunalul Inchiziției nu a avut nici pe departe rolul malefic atribuit de unii în Evul Mediu. Inchiziția a ordonat și disciplinat cu mijloace obișnuite viața oamenilor medievali, iar când a trecut la excese (faimoasele procese contra vrăjitoarelor și arderile pe rug) Evul Mediu era deja trecut (în Occident, Epoca Modernă începe pe la 1450-1500). Altminteri, dincolo de unele inerente note discordante, biserică medievală a asigurat pentru omul de rând legătura dintre Pământ și Cer, întreținând vie speranța, fără de care lumea nu poate viețui.

Societatea medievală, atunci când a atins un anumit grad de evoluție, a simțit nevoiea unor structuri teritorial-politice mai pronunțate, mai bine articulate, de tipul unor stăpâniri (seniorii), cum erau ducatele, principatele, regatele etc. în apus, sau cnezatele, voievodatele, țaratele etc. în răsărit. Deasupra tuturor, era imperiul sau mai precis amintirea lui, imperiu care a supraviețuit parțial în partea estică, între 476 și 1453, sub forma Bizanțului (Imperiul Roman de Răsărit) și s-a refăcut de la anii 800-900 în vest, sub forma Imperiului Carolingian și apoi Romano-German. În pofida unor prejudecăți încă vii, românii și-au construit structuri politice teritoriale medievale în paralel cu toate popoarele din jurul lor, mai întâi anumite entități ivite din tradiția veche romană, pe ruinele fostului imperiu și care au fost numite „Romanii”. Apoi, după conviețuirea cu slavii și pe măsura asimilării acestora, au apărut, prin secolele IX-X, cnezatele/ judeciile și voievodatele/ ducatele, influențate mai târziu și de populațiile stepei (pecenegii și cumanii). Aceste structuri politice românești, slavo-române sau eterogene se numeau încă din vechime țări (*terrae*) și aveau în frunte conducători locali, numiți în izvoare juzi sau cnezi și duci sau voievozi. Asemenea formațiuni din interiorul arcului Carpaților și din părțile vestice au fost surprinse, în secolele X-XIII, înainte de a se unifica, de razii și apoi de atacurile organizate ale ungurilor. Treptat, până pe la 1200, acestea au fost cuprinse în Regatul Ungariei. Conducătorii celoralte, aflate la sud și la est de Carpați, au fost siliți să intre în raporturi de vasalitate cu regii Ungariei și să suporte presiunile Ungariei și ale tătarilor. Profitând de această rivalitate și concurență, dar și de alte împrejurări, aceste formațiuni politice au reușit totuși, în secolele XIII-XIV, să se organizeze sub forma unor principate centralizate, numite Țara Românească și Moldova, conduse de domni „din mila lui Dumnezeu”. Astfel, românii medievali au trăit în aceste două state de sine stătătoare (atât cât putea să existe atunci un asemenea statut), conduse de elite ivite din sănul lor, și în Transilvania (supusă Ungariei) și Ungaria propriu-zisă. Aici, în Ungaria (și Transilvania), viața românilor a urmat reguli distințe, adaptate specificului unui regat catolic, format după modelul Imperiului Romano-German și al Sfântului Scaun. Între aceste reguli,

era și aceea de structurare a societății în funcție de pomenitul regim al stărilor.

În Europa Centrală și Sud-Eestică, această împărțire în luptători-rugători-lucrători este mult mai laxă și mai relativă și nu mai respectă formele pure din occidentul continentului. Dar ea există, aşa cum există și regimul stărilor, deopotrivă în Cehia (Boemia), Polonia, Ungaria sau Țările Române. Ungaria, țară foarte eterogenă din varii puncte de vedere, are diferite structuri regionale particulare, în care societatea tripartită menționată are modele surprinzătoare, originale, irepetabile. Astfel, în Transilvania, țară cu tradiție separată și cu organizare distinctă, cu o populație românească numeroasă și cu grupuri etnice colonizate, conducerea s-a exercitat – conform mărturiilor păstrate din secolul al XIII-lea începând – prin regimul de stări sau congregațional (care însemna întrunirea periodică a adunărilor de stări, numite și congregații). Însă stările, neputând îmbrăca forma clasică (deja perimată pe-atunci în Apus), s-au adaptat structurilor locale: cavalerii și clerul au format o stare, numită a nobilimii, iar sașii, secuii și românii alte trei stări, chemate în acord cu etnonimele respective. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, aceste patru stări pe cale de consolidare s-au redus la trei – nobilii, sașii și secuii – prin eliminarea grupului românilor, care nici nu apucase să devină privilegiat în întregimea sa. Astfel, Transilvania a ajuns să fie condusă de aceste trei stări (grupuri privilegiate), care au dat specificul puterii sale, care i-au conferit personalitate internă și externă și care erau singurele vizibile din perspectivă oficială. De pe la 1450-1500, aceste stări transilvane, cu o aşa de puternică și vizibilă componentă etnică, au început să fie numite națiuni. Națiunea nobililor a devenit treptat națiunea maghiară, iar celelalte două au continuat să poarte numele popoarelor lor, în dreptul cărora națiunea de stare fusese înlocuită cu cea de națiune. Le zicem însă „națiuni politice”, fiindcă înțelesul lor este de grupuri privilegiate care participă la putere.

Românii, excluși ca grup distinct (comunitate recunoscută) dintre stări după 1350-1366, nu au mai apucat să poată fi numiți și declarați în chip oficial națiune și au rămas astfel în afara regimului „constituțional” al țării lor, devenind din secolul al XVI-lea „răbdați” sau „acceptați” ori „tolerați”, atât timp cât avea să dureze bunăvoița principilor și a locuitorilor de drept ai Transilvaniei. Din acest „moment” istoric (care înseamnă decenii întregi, un secol sau chiar peste un secol), românii au încetat să mai aibă o conducere a lor, o elită în nume românesc, aidoma elitelor recunoscute (adică aşa cum aveau sașii, secuii ori ungurii). Cu alte cuvinte, nu au mai avut o pătură bogată, acceptată oficial și liberă, ca să poată participa la putere. Au rămas în frunte cu mărunți posesori rurali – cnezi sau cnezi înnobilați – reduși treptat la starea țărănilor. Românii bogăți – cavaleri și posesori de moșii –, spre a-și păstra condiția și a deține în continuare puterea, au făcut slujbe credincioase

regelui, s-au catolicizat treptat și au intrat în rândul marii nobilimi. De pe la 1500 însă, nobilimea devine sinonimă cu maghiarimea. Cu alte cuvinte, acești nobili români care au continuat să participe la putere s-au desprins în timp de masa poporului lor, pe care au încetat să-l mai reprezinte.

Mecanismul producerii acestor procese, fapte și întâmplări se leagă, prin urmare, după opinia noastră, de putere, de raportul pe care acești români (ca și comunitate) l-au avut cu puterea. În continuare, se va vedea în ce fel românii au participat la exercitarea puterii în Transilvania și Ungaria, cum și în ce împrejurări s-a produs îndepărțarea lor de la conducere.

20. De la acceptare la excludere: românii și adunările de stări ale Transilvaniei din secolele XIII-XIV

20.1. „Pentru reformarea situației locuitorilor”: Adunarea Generală a Transilvaniei din 1291

Transilvania, deși încadrată treptat sub aspect politic-administrativ (începând cu secolele XI-XIII) în Ungaria, a avut mereu, cum s-a văzut, instituții distințe, specifice, deosebite de ale altor țări din componența regatului. Mai întâi era voievodul, care, numit de rege și socotit un mare dregător al Ungariei, avea o autoritate teritorială precisă, cancelarie, curte proprie cu înalți funcționari personali (un fel de consiliu voievodal), și alegea propriul vicevoievod, comanda armata Transilvaniei, prezida adunarea țării, judeca etc. Ludovic I (1342-1382), după ce a ajuns și rege al Poloniei (1370-1382), a introdus între marii dregători și pe acela cu titlul de „voievod al Rusiei” (regni Rusciae vayvoda), pentru vechile teritorii ale Galitiei și Lodomeriei, dregător vremelnic, menționat timp de șapte ani, numai între 1380 și 1387.⁹⁰⁷ În plus, regii mai puternici, mai mult în spirit recuperator decât ca realitate palpabilă, ca marcă a raporturilor de suzeranitate-vasalitate, îi numeau uneori pe domnii de la est și sud de Carpați „voievodul nostru moldovean” și, respectiv, „voievodul nostru transalpin”, fără ca aceștia să fi fost vreodată mari dregători ai regatului și fără să fi făcut vreodată parte din consiliul regal. Astfel, singura țară dintre cele cuprinse în Regatul Ungariei care a avut în frunte, între secolele al XIII-lea și al XVI-lea, un conducător numit statornic voievod (întocmai cum aveau, în afara Ungariei, Țara Românească și Moldova) a fost Transilvania.

O marcă a autonomiei Transilvaniei, la nivel instituțional, erau adunările generale ale nobilimii țării, distințe de ale Ungariei și, câteodată, opuse lor. De altfel, chiar prima atestare documentară a „adunării generale a nobilimii țării Transilvaniei” (congregatio generalis nobilium regni Transilvani) datează din 1288⁹⁰⁸, când, în anii de criză de la sfârșitul domniei regelui Ladislau al IV-lea Cumanul, se afirma manifest calitatea de regnum (țară distinctă) a

⁹⁰⁷ P. Engel, Magyarország, I, p. 35.

⁹⁰⁸ DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 300.

Transilvaniei.⁹⁰⁹ Din acest punct de vedere, adunările țării – convocate și prezidate, în numele regelui, de voievod sau vicevoievod – exprimau tendința de conservare a organizării originare a volevodatului transilvănean, aşa cum se va fi conturat această organizare înainte de cucerirea maghiară și cum se va afirma ea, neîngrădită și netutelată, în țările românești extracarpatice. Aceste adunări generale erau concomitent și foruri de judecată și, în prezența suveranului, erau și organe legislative. Ele hotărău subsidii, decideau chemarea la oaste a populației, acordau anumite prerogative nobilimii în vederea menținerii ordinii statonnicite etc. Datorită situației speciale a Transilvaniei, stările nu s-au structurat aici ca în apusul Europei. Clerul înalt și nobilimea vor forma o singură stare, deoarece ierarhii bisericii catolice erau întâi nobili, stăpânitori de domenii. Orașele, de formăție recentă și populate în mare parte cu străini colonizați, nu vor fi reprezentate decât destul de târziu în adunări și indirect. Pe de altă parte, Regatul Ungariei era un mozaic etnic.⁹¹⁰ În regiuni ca Dalmatia, Croația, Slovacia, Bosnia, Transilvania etc., populația majoritară nu era cea maghiară. Chiar în Ungaria propriu-zisă, grupul de cumanii (colonizați înainte de 1241) va fi reprezentat o vreme în adunările regatului distinct de reprezentanții nobilimii. Astfel, stările, adică grupurile privilegiate, au căpătat o componentă etnică. Dar, în timp ce în Ungaria propriu-zisă această componentă etnică a stărilor se va atenua și va dispărea curând, în urma asimilării grupurilor alogene, în Transilvania, țară de cucerire și de colonizare recentă, cu un puternic fond etnic românesc, această particularitate se va accentua. De aceea, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, adunările Transilvaniei vor fi alcătuite din nobilimea prioritar maghiară (sau devenită maghiară) a comitatelor, din elitele secuilor, sașilor și românilor. Cu alte cuvinte, în acele secole, românii aveau încă un rol politic în calitate de grup distinct, erau recunoscuți ca factor „constituțional” la nivelul central al voievodatului (deși, ca popor cucerit, sunt plasați pe ultimul loc).

La 1288, arhiepiscopul de Strigoniu, Lodomerius – cel mai important personaj bisericesc catolic din Ungaria –, scria o epistolă „nobililor ungari, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiului și Bârsei din Transilvania”, aducând grave acuze regelui Ladislau al IV-lea și cerându-le acestor factori majori de putere să nu se mai supună suveranului și să ofere ajutor militar contra acestuia.⁹¹¹ „Comitatele Sibiului și Bârsei” – formulare impropriie, datorată tendinței abandonate de formare a unui comitat sibian, lipsei de precizie a termenilor în epocă și necunoașterii structurii teritoriale și etnice a Transilvaniei – corespund în linii mari Pământului Crăiesc sau sudului provinciei intracarpatice, unde nu trăiau nici nobili și nici secui, ci doar sași și români.

⁹⁰⁹ St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 186-195.

⁹¹⁰ I.-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure*, passim.

⁹¹¹ DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 296-299; T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 212, 222-223.

În aceste circumstanțe, se poate aprecia că arhiepiscopul-primat, iritat de sprijinul dat de partea de est a regatului regelui excomunicat și acuzat de moravuri „stricate”, se adresa de fapt Transilvaniei întregi, adică factorilor de putere din comitate (nobilii), din „țările” românești, de pe Pământul Săsesc și de pe Pământul Secuiesc. Cu alte cuvinte, chiar în anul atestării primei adunări a nobilimii Transilvaniei (1288) apare în scris și structura factorilor de putere, a stărilor țării, adică a nobililor ungari, a sașilor, a secuilor și a românilor. În 1289, regele Ladislau reușește să îl convoace pe „clericii, nobilii ungari, sașii și secui din părțile Transilvaniei”, pentru chestiuni importante, între care și confirmarea unui privilegiu al capitlului din Alba Iulia.⁹¹² Cum mărturia despre această adunare ne-a parvenit prin actul de confirmare a privilegiului pomenit, absența din enumerare a românilor nu înseamnă numai decât că ei nu au participat la adunare, ci doar că nu au fost martori la respectiva confirmare, care nu-i privea în niciun fel, fiindcă se referea la o instituție catolică.⁹¹³

În primăvara anului 1291, la Alba Iulia, regele Andrei al III-lea (ultimul din dinastia arpadiană) convoacă și prezidează o adunare formată din reprezentanții „tuturor nobililor, sașilor, secuilor și românilor” (cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis), adunare reunită cu scopul „îndreptării stării” locuitorilor Transilvaniei.⁹¹⁴ Este vorba aici de Congregația Generală a tuturor grupurilor privilegiate din Transilvania (nobilii unguri, sașii, secui și români), ținută la circa șase luni de la Adunarea Generală a regatului, desfășurată la Buda (septembrie 1290). Această adunare de la Buda a avut ca scop consolidarea regatului, prin întărirea pozițiilor subrezite ale bisericii și supunerea marilor baroni teritoriali autorității regale. Dar aceste măsuri nu se puteau aplica, din câte se vede, și în Transilvania, unde a fost nevoie de convocarea adunării largite a acestei țări. Necesitatea ținerii în Transilvania a unei alte conveghete generale – diferite de cea a Ungariei și prezidată de rege – confirmă faptul că, în ultimii ani de domnie a regelui Ladislau Cumanul,

⁹¹² DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 309-310.

⁹¹³ T. Sălăgean, Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, p. 222.

⁹¹⁴ DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 368-369. Comentată la Gh. I. Brătianu, Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie, I, în Revue des études roumaines, vol. XIII-XIV, 1974, p. 16; A. Decei, Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle, în Revue de Transylvanie, VI, 1940, nr. 2, p. 217 (citat mai departe ca La situation politique); I.-A. Pop, Instituții medievale românești, p. 16-19; Ș. Papacostea, Românii în secolul al XIII-lea, p. 170-172; T. Sălăgean, Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, p. 228-233. În legătură cu autenticitatea unicului document (copie după un original pierdut) care atestă această adunare, au fost exprimate, de-a lungul timpului, anumite rezerve, reiterate recent (Susana Andea, Comentarii pe marginea actului din 11 martie 1291. Original sau fals?, în „Istoria ca datorie. Omagiu Academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani”, coord. Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 2015, p. 407-417), fără relevarea vreunui argument decisiv. Prin urmare, cei mai mulți specialiști conferă în continuare acestui înscris valoare autentică și preiau informațiile sale ca atare.

Respect pentru bătrâni și carti

Transilvaniei.⁹⁰⁹ Din acest punct de vedere, adunările țării – convocate și prezidate, în numele regelui, de voievod sau vicevoievod – exprimau tendința de conservare a organizării originare a voievodatului transilvănean, aşa cum se va fi conturat această organizare înainte de cucerirea maghiară și cum se va afirma ea, neîngrădită și netutelată, în țările românești extracarpatice. Aceste adunări generale erau concomitent și foruri de judecată și, în prezența suveranului, erau și organe legislative. Ele hotărău subsidii, decideau chemarea la oaste a populației, acordau anumite prerogative nobilimii în vederea menținerii ordinii statonice etc. Datorită situației speciale a Transilvaniei, stările nu s-au structurat aici ca în apusul Europei. Clerul înalt și nobilimea vor forma o singură stare, deoarece ierarhii bisericii catolice erau întâi nobili, stăpânitori de domenii. Orașele, de formă recentă și populate în mare parte cu străini colonizați, nu vor fi reprezentate decât destul de târziu în adunări și indirect. Pe de altă parte, Regatul Ungariei era un mozaic etnic.⁹¹⁰ În regiuni ca Dalmatia, Croația, Slovacia, Bosnia, Transilvania etc., populația majoritară nu era cea maghiară. Chiar în Ungaria propriu-zisă, grupul de cumanii (colonizați înainte de 1241) va fi reprezentat o vreme în adunările regatului distinct de reprezentanții nobilimii. Astfel, stările, adică grupurile privilegiate, au căpătat o componentă etnică. Dar, în timp ce în Ungaria propriu-zisă această componentă etnică a stărilor se va atenua și va dispărea curând, în urma asimilării grupurilor alogene, în Transilvania, țară de cucerire și de colonizare recentă, cu un puternic fond etnic românesc, această particularitate se va accentua. De aceea, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, adunările Transilvaniei vor fi alcătuite din nobilimea prioritar maghiară (sau devenită maghiară) a comitatelor, din elitele secuilor, sașilor și românilor. Cu alte cuvinte, în acele secole, români aveau încă un rol politic în calitate de grup distinct, erau recunoscuți ca factor „constituțional” la nivelul central al voievodatului (deși, ca popor cucerit, sunt plasați pe ultimul loc).

La 1288, arhiepiscopul de Strigoni, Lodomerius – cel mai important personaj bisericesc catolic din Ungaria –, scria o epistolă „nobililor ungari, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiului și Bârsei din Transilvania”, aducând grave acuze regelui Ladislau al IV-lea și cerându-le acestor factori majori de putere să nu se mai supună suveranului și să ofere ajutor militar contra acestuia.⁹¹¹ „Comitatele Sibiului și Bârsei” – formulare impropriie, datorată tendinței abandonate de formare a unui comitat sibian, lipsei de precizie a termenilor în epocă și necunoașterii structurii teritoriale și etnice a Transilvaniei – corespund în linii mari Pământului Crăiesc sau sudului provinciei intracarpatice, unde nu trăiau nici nobili și nici secui, ci doar sași și români.

⁹⁰⁹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 186-195.

⁹¹⁰ I.-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure*, passim.

⁹¹¹ DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 296-299; T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 212, 222-223.

În aceste circumstanțe, se poate aprecia că arhiepiscopul-primat, iritat de sprijinul dat de partea de est a regatului regelui excomunicat și acuzat de moravuri „stricate”, se adresa de fapt Transilvaniei întregi, adică factorilor de putere din comitate (nobili), din „țările” românești, de pe Pământul Săsesc și de pe Pământul Secuiesc. Cu alte cuvinte, chiar în anul atestării primei adunări a nobilimii Transilvaniei (1288) apare în scris și structura factorilor de putere, a stărilor țării, adică a nobililor ungari, a sașilor, a secuilor și a românilor. În 1289, regele Ladislau reușește să îl convoace pe „clericii, nobilii ungari, sașii și secuii din părțile Transilvaniei”, pentru chestiuni importante, între care și confirmarea unui privilegiu al capitlului din Alba Iulia.⁹¹² Cum mărturia despre această adunare ne-a parvenit prin actul de confirmare a privilegiului pomenit, absența din enumerare a românilor nu înseamnă numai decât că ei nu au participat la adunare, ci doar că nu au fost martori la respectiva confirmare, care nu-i privea în niciun fel, fiindcă se referea la o instituție catolică.⁹¹³

În primăvara anului 1291, la Alba Iulia, regele Andrei al III-lea (ultimul din dinastia arpadiană) convoacă și prezidează o adunare formată din reprezentanții „tuturor nobililor, sașilor, secuilor și românilor” (*cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis*), adunare reunită cu scopul „îndreptării stării” locuitorilor Transilvaniei.⁹¹⁴ Este vorba aici de Congregația Generală a tuturor grupurilor privilegiate din Transilvania (nobiliunguri, sașii, secuii și români), ținută la circa șase luni de la Adunarea Generală a regatului, desfășurată la Buda (septembrie 1290). Această adunare de la Buda a avut ca scop consolidarea regatului, prin întărirea pozițiilor subrezite ale bisericii și supunerea marilor baroni teritoriali autorității regale. Dar aceste măsuri nu se puteau aplica, din câte se vede, și în Transilvania, unde a fost nevoie de convocarea adunării largite a acestei țări. Necesitatea tinerii în Transilvania a unei alte conveghete generale – diferite de cea a Ungariei și prezidată de rege – confirmă faptul că, în ultimii ani de domnie a regelui Ladislau Cumanul,

⁹¹² DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 309-310.

⁹¹³ T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 222.

⁹¹⁴ DIR, C. Veacul XI, XII și XIII, vol. II, p. 368-369. Comentată la Gh. I. Brătianu, *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, I, în *Revue des études roumaines*, vol. XIII-XIV, 1974, p. 16; A. Decei, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle*, în *Revue de Transylvanie*, VI, 1940, nr. 2, p. 217 (citat mai departe ca *La situation politique*); I.-A. Pop, *Instituții medievale românești*, p. 16-19; Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 170-172; T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 228-233. În legătură cu autenticitatea unicului document (copie după un original pierdut) care atestă această adunare, au fost exprimate, de-a lungul timpului, anumite rezerve, reiterate recent (Susana Andea, *Comentarii pe marginea actului din 11 martie 1291. Original sau fals?*, în „*Istoria ca datorie. Omagiu Academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vîrstei de 60 de ani*”, coord. Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 2015, p. 407-417), fără relevarea vreunui argument decisiv. Prin urmare, cei mai mulți specialiști conferă în continuare acestui înscris valoare autentică și preiau informațiile sale ca atare.